

Cristinel MUNTEANU

NU EXISTĂ SINONIMIE INTERLINGVISTICĂ (cu referire la sinonimia frazeologică)

În magistralele sale **Lecții de lingvistică generală**, Eugeniu Coșeriu declara că „în lingvistica mondială e dificil să nu-i datorezi nimic lui Saussure”¹. În contextul actual, aceste cuvinte i se potrivesc și savantului român, și operei lui, „fără cunoașterea căreia nu se mai poate face astăzi lingvistică, nicăieri în lume”, după cum apreciau și cei care i-au îngrijit volumul de **Prelegeri și conferințe** (Iași, 1994). În aceeași ordine de idei, ne permitem să anticipăm că lingvistica românească a secolului XXI va fi (și) coșeriană sau nu va fi deloc, fără să înțelegem prin aceasta că cercetătorul viitorului trebuie să fie un *homo unius linguistae* (*vel linguisticae*). Din contra, adevăratul cercetător trebuie să manifeste independență în gândire, valorificând în mod creator achizițiile disciplinei noastre. Se impune însă ca suportul epistemologic pe care se articulează întregul demers să fie unul solid, altminteri efortul duce la concluzii eronate.

O astfel de eroare poate fi considerată și identificarea „sinonimiei interlingvistice”, care se referă la o pretinsă relație de sinonimie între

unitățile lingvistice aparținând unor limbi diferite, de pildă între rom. *casă* și engl. *house* sau fr. *maison* etc. A considera că între termenii mai multor limbi se poate institui o relație de *sinonimie interlingvistică* constituie o eroare pe care lingviștii, în general, o resping², dar pe care unii logicieni sau filozofi (începând cu John Locke) o acceptă³. Ideea aceasta ar transforma, de exemplu, un lexicon poliglot de termeni tehnici într-un dicționar de sinonime. În realitate, avem de-a face doar cu echivalență în desemnare. Suntem de părere că sinonimia se stabilește numai între unitățile aceleiași limbi, în acord și cu principiul enunțat de J. Lyons: „toate sensurile recunoscute într-o anumită limbă sunt unice pentru acea limbă și nu au valabilitate sau relevanță în afara ei”⁴. Echivalența în desemnare reprezintă o condiție necesară, dar insuficientă pentru sinonimie⁵.

O asemenea problemă se rezolvă dacă apelăm la o teorie lingvistică coerentă și bine fundamentată, cum este cea a savantului Eugeniu Coșeriu. De aceea, în paginile de față ne propunem să prezentăm conceptele esențiale ale marelui lingvist referitoare la conținutul limbajului. Coșeriu întrebuințează, în limba germană, doar trei termeni, fiecare bine precizat, pentru cele trei concepte privind conținutul, corespunzătoare celor trei niveluri ale limbajului (nivelul *universal* [al vorbirii în general], cel *istoric* [al limbilor] și cel *individual* [al discursului / textului]): *Bezeichnung*

(desemnarea, referința sau denotatul⁶), *Bedeutung* (semnificația sau semnificatul) și *Sinn* (sensul sau înțelesul)⁷.

Desemnarea reprezintă „referința la faptele extralingvistice și chiar la faptele lingvistice ca aparținând realității”, „ceea ce e comun tuturor limbilor”⁸. Din perspectiva conținutului de limbă, limbile nu se pot compara „decât cu *tertium comparationis* și acest *tertium comparationis* este totdeauna *desemnarea*”⁹. Nu întotdeauna desemnarea corespunde unui semnificat de limbă, căci uneori poate fi „metaforică”¹⁰, de exemplu atunci când indicăm, în glumă, o persoană de culoare cu un calificativ nefiresc „Privește, blondul!”. Coincidență totală între desemnare și semnificație nu există decât „în limbile artificiale sau logice, sau universale”¹¹, ori cu privire la termenii tehnici, în știință.

Semnificatul sau semnificația „este conținutul unui semn sau al unei expresii, dat într-o limbă exclusiv prin intermediul limbii înseși”¹². Într-un text sau discurs semnificația nu apare ca atare, ci se prezintă ca fiind „deja determinată de desemnare”¹³, ea nefiind altceva decât însumarea tuturor posibilităților de desemnare dintr-o limbă. Când se traduce dintr-o limbă în alta, se traduce sensul, și nu semnificația.

În concepția lui E. Coșeriu, *sensul* (sau *înțelesul*) este un termen folosit pentru a desemna „conținutul propriu al unui text, adică ceea ce textul exprimă dincolo de (sau prin) desemnare și

semnificat”¹⁴. Evident că, după cum semnificatul uneori poate să coincidă cu desemnarea, și sensul poate să coincidă cu semnificatul, dar în acest caz sensul textului va fi pur „comunicativ”, informativ, și nu artistic¹⁵. Când, în schimb, se interpretează textele literare, nu se interpretează semnificația (sau semnificatul, dat de limbă), ci se consideră că „desemnarea și semnificația, împreună sunt din nou un semn cu un conținut de ordin superior, conținutul pe care-l numim *sens*”¹⁶. Aceasta face ca planul sensului să fie „dublu semiotic”¹⁷. Numai limbajul „are aceste două dimensiuni semiotice, adică ceea ce este semn cu semnificație, adică cu *signifiant* și *signifié*, devine din nou un *signifiant* pentru altă expresie”¹⁸, reprezentând, practic, *conținutul textului*. Uneori sensul nu se relevă prea ușor, după cum demonstrează Coșeriu, bunăoară în analizele sale asupra scrierilor lui Kafka.

În consecință, revenind la problema sinonimiei interlingvistice, așa cum a fost concepută de diverși cercetători, trebuie spus că aceasta și-ar găsi locul doar la nivelul universal, unde conținutul apare ca desemnare, însă a numi *sinonimie* echivalența sau coincidența în desemnare reprezintă un abuz. Cu totul alta este situația cuvintelor împrumutate, căci acestea se adaptează sistemului și există doar prin relațiile (inclusiv relația de sinonimie) și opozițiile cu cuvintele care le sunt asociate, „la fel ca oricare semn autohton”¹⁹. Merită să

se discute despre sinonimie la nivel universal numai în măsura în care ea reprezintă una dintre universalii- le lingvistice²⁰. Reiese acest lucru și din afirmația lui M. Bucă: „Sinonimia face parte din[tre] categoriile semasiologice proprii tuturor limbilor”²¹. Totodată, având în vedere că E. Coșeriu împarte *universalii esențiale* în *universalii necesare* și *universalii posibile*²², se poate susține că *sinonimia este una dintre universalii posibile* ale limbajului.

Dintr-o altă perspectivă, nivelul universal interesează sinonimia intralingvistică cu privire la problema împrumuturilor, a calcului frazeologic, în paralel cu fenomenul poligenezei, și asta pentru că deseori se întâmplă ca expresii împrumutate sau calchiate să intre în relație de sinonimie cu altă expresie sau cu alte expresii din limba de adopție. Nivelul universal se caracterizează prin „anumite principii ale gândirii valabile pentru umanitate în general și referința constantă la faptele extralingvistice: contexte obiective, situații, cunoașterea generală a «lumii»”²³. Astfel se explică de ce unele unități frazeologice sunt împrumutate cu ușurință. De pildă, frazeologismul *a i se îneca* (cuiva) *corăbiile* (de proveniență străină²⁴), ce se spune în legătură cu cineva deprimat, abătut, a devenit sinonimă în limba română cu expresiile idiomatice *a nu-i fi* (cuiva) *boii acasă* sau *a nu fi în apele sale*.

Așadar, fenomenul trebuie privit doar ca posibilitate pentru sinonimia „intralingvistică” (singura cu

adevărat valabilă), numai dacă o unitate frazeologică este adoptată și adaptată (calchiată) la structura unei limbi, în virtutea acestor posibilități universale ale vorbirii. Este edificator, în acest sens, exemplul oferit de Petru Zugun, pe care ne permitem să-l cităm aici: „Menținerea, în echivalare, a expresiilor, când este pe deplin motivată prin înțelegerea ei și prin satisfacerea nevoii de expresivitate, îmbogățește limba. Astfel, echivalarea românească prin expresia *a săpa cu hârlețul în mare* «a irosi timp și eforturi», a expresiei corespunzătoare din italiană (în traducerea lui Aurel Covaci din *Pentameronul* lui Giambattista Basile), trebuie apreciată ca mai izbutită decât ar fi fost sinonimizarea [adică echivalarea, n.n. – C.M.] ei prin expresiile specific românești *a tăia frunză la câini* sau *a umbla de frunza frâsinelului* (în limbajul lui Ion Creangă)”²⁵. Dacă expresia *a săpa cu hârlețul în mare* nu ar rămâne în stadiul de *hapax* și s-ar impune în românește, atunci ea ar ajunge sinonimă cu cele existente în limba noastră, dintre care ar trebui amintită și *a căra apă la fântână*²⁶.

În continuarea celor expuse deja și pentru a confirma justetea opiniei lui P. Zugun, prezentăm următorul exemplu. Într-o formă identică expresiei românești, am descoperit sintagma *a căra apă la fântână* la scriitorul englez (de origine americană) Henry James: „to espouse a paragon of wisdom would be but to carry water to the fountain [‘a susține un model de înțelepciune n-ar

fi altceva decât să *cari apă la fântână*”²⁷. Este surprinzător, deoarece această expresie nu există în dicționarele englezești. O lucrare de referință în acest domeniu²⁸, dicționarul lui Apperson, care dă primele atestări pentru „the English proverbs and proverbial phrases”, nu o înregistrează. Singura formă asemănătoare pe care o găsim aici (și acum începe o mică aventură lexicografică) este, ca imagine a inutilității, *to cast water into the sea* ‘a arunca apă în mare’, cu varianta ~ *into the Thames* ‘~ în Tamisa’, atestată încă din 1509 (cea cu Tamisa apare încă din 1377)²⁹. Apperson citează și o formă din Ovidiu: „*His qui contentus non est, in mare fundat aquas*”³⁰; vom reține că o descoperă și într-o traducere a cărții lui Cervantes, **Don Quijote**, de pe la 1654, făcută de un oarecare Gayton. Expresia a *vârșa / turna / arunca apă în mare* întărește ideea de la care am pornit, întrucât nici traducătorii români (nici cei străini) nu s-au sfiit să o traducă *mot à mot*. Ea s-ar fi convenit să figureze în dicționarele noastre de expresii. Într-o primă traducere românească integrală a cărții lui Cervantes (**Don Quijote de la Mancha**, București, 1969), realizată de Ion Frunzetti și Edgar Papu, prima replică din capitolul XXIII este: „– Am auzit întotdeauna spunându-se, Sancho, că *a face bine unor oameni de nimica e ca și cum ai turna apă în mare*”. Cu siguranță, este o traducere fidelă a originalului spaniol, iar englezii procedează la fel într-o

clasică traducere: „Sancho, I have always heard it said, that *to do a kindness to clowns is like throwing water into the sea*” (Miguel de Cervantes Saavedra, **Don Quixote**, Wordsworth Editions Ltd, 1993, p. 140 [versiunea englezească, aparținând lui P. A. Motteux, datează de pe la 1700-1703]). Cele spuse de noi sunt confirmate și de cea mai recentă traducere românească a aceluiași roman (Miguel de Cervantes, **Don Quijote de la Mancha** [traducere din spaniolă, cuvânt înainte, cronologie, note și comentarii de Sorin Mărculescu], Editura Paralela 45, Pitești, 2004): „– Am auzit mereu zicându-se, Sancho, că, de faci bine moșicimii, *apă-arunci de-a surda-n mare*” (*op. cit.*, p. 223)³¹. Contextul, surprins de Cervantes, era mai larg, căci în Evul Mediu expresia circula în latină sub forma *In mare fundit aquam qui corrigit insipientes* (‘Varsă apă în mare acela care vrea să-i îndrepte pe cei lipsiți de minte’), dar și prescurtat, ca secționare a unui enunț bimembru, *In mare fundis aquam*³². Însă expresia vizată a pătruns în limba română pe cale livrescă mult mai devreme, fiindcă o descoperim în cel mai vechi manuscris al cărții populare **Floarea darurilor** (datat cam pe la 1592-1604, găsit la Putna): „Că cine dă oamenilor ce nu-s și credincioși și nu-ți trebuiesc de vrun lucru, aceea easte perită, ca și [= cum] *leapedzi apă în mare*” (**Cărți populare. I. Floarea darurilor. Sindipa**, Editura Minerva, București, 1996, p. 136 – textul este îngrijit și prefațat

de cercetătoarea Alexandra Moraru). Pentru a exprima aceeași idee există inovații stilistice și în textele altor scriitori. În romanul lui Eugen Barbu, **Groapa**, naratorul comentează, după ce un părinte își ceartă copilul: „Vorbele cădeau ca ploaia în baltă”. O imagine asemănătoare întâlnim și la Eminescu, în poezia *Epigonii*: „Noi cârpim cerul cu stele, noi mângîjm marea cu valuri”.

În încheiere, facem următoarele observații:

[1] În lingvistica modernă termenul *sinonimie* a ajuns să fie utilizat într-o accepție mai largă, extinzându-se și la celelalte niveluri / compartimente ale limbii, nu doar cu referire la unitățile lexicale. A ajuns, prin urmare, să se vorbească despre sinonimie fonetică, morfologică, gramaticală etc., categorii acceptabile, de vreme ce rămânem în interiorul aceleiași limbi.

[2] Termenul de *sinonimie interlingvistică* a apărut în limbajul logicienilor și al traducătorilor. Lingvistul nu-și permite să-l utilizeze, după cum nici nu întrebuițează termeni ca *antonimie / paronimie / omonimie / polisemie interlingvistică*. Factorul semantic reprezintă un criteriu de organizare a vocabularului, dar numai pentru fiecare limbă în parte, chiar dacă menționatele categorii semasiologice caracterizează (ca universalii) toate limbile.

[3] Întrucât nu acceptăm existența *sinonimiei interlingvistice* (nici a conceptului și nici a termenului), sintagma *sinonimie intralingvistică* devine tautologică. Există *sinonimie* și nimic altceva.

NOTE

¹ Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura Arc, Chișinău, 2000, p. 118.

² Totuși, vezi Mariana Andrei, *Sinonimia frazeologică și lexico-frazeologică în limba română*, Editura Universității din Pitești, 2003, p. 17 și p. 30.

³ Vezi Ioan-Lucian Popa, *Un model integrator al situației de sinonimie* (teză de doctorat nepublicată), Iași, 2003, p. 97-99.

⁴ John Lyons, *Introducere în lingvistica teoretică*, Editura Științifică, București, 1995, p. 70.

⁵ Cf. Lyons, *Introducere*, p. 479. Același lucru îl susține și Narcisa Forăscu (vezi Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Limba română contemporană. Lexicul*, Editura Humanitas Educațional, București, 2005, p. 99).

⁶ Echivalările în românește îi aparțin lui Coșeriu și uneori traducătorilor.

⁷ Termenii reflectă principiul lui Coșeriu în *terminologie*: „să transform în termen ceea ce există deja în vorbirea curentă” (Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica integrală*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 55).

⁸ *Ibid.*, p. 54.

⁹ *Ibid.*, p. 59.

¹⁰ Coșeriu, *Lecții...*, p. 246.

¹¹ Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, 1994, p. 40.

¹² Coșeriu, *Lecții...*, p. 246.

¹³ Coșeriu, *Lingvistica...*, p. 56.

¹⁴ Coșeriu, *Lecții...*, p. 246. Altfel spus, sensul este „conținutul specific al unui act de vorbire sau al unui complex de acte de vorbire, adică al unui discurs” (Coșeriu, *Lingvistica...*, p. 54).

¹⁵ Coșeriu, *Lecții*, p. 247.

¹⁶ Coșeriu, *Prelegeri...*, p. 41.

¹⁷ Coșeriu, *Lecții...*, p. 247.

¹⁸ Coșeriu, *Lingvistica...*, p. 58.

¹⁹ Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Editura Polirom, Iași, 1998, p. 46.

²⁰ Deși Coșeriu atrage atenția că nivelul universal nu este același lucru cu universalii lingvistice (Coșeriu, *Lingvistica...*, p. 140).

²¹ Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 118.

²² Coșeriu, *Lingvistica...*, p. 40.

²³ Coșeriu, *Lecții...*, p. 239.

²⁴ Cel mai probabil din turcă, după cum ne-a comunicat și un informator din Brăila (Iuseim Egevit, 19 ani în 2005): *Kara Denizde gemilerin batâmi* "ți s-au înecat corăbiile la Marea Neagră".

²⁵ Petru Zugun, *Lexicologia limbii române*, Editura Tehnopress, Iași, 2000, p. 36. O expresie similară, vizând inutilitatea unei acțiuni, există și în spaniolă: *cavar en el agua*.

²⁶ Pentru care vezi Stelian Dumitrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești* (ediția a II-a), Editura Institutul European, 2001, p. 137.

²⁷ Cf. *The New Penguin English Dictionary*, Penguin Books, 2001, p. 1010, s.v. *paragon*.

²⁸ G. L. Apperson, *Dictionary of Proverbs*, Wordsworth Editions Ltd., 1993.

²⁹ Este interesant că, pentru aceeași idee a inutilității, maghiara are frazeologismul (redat în românește *ad litteram*) *a căra apă în Dunăre* (cf. Ametista Evseev, *Structura expresiilor frazeologice în limbile rusă și română* (rezumatul tezei de doctorat), Universitatea din București, 1979, p. 6).

³⁰ G. L. Apperson, *op. cit.*, p. 84.

³¹ Tălmăcirea este cam pleonastică, dar intenția traducătorului se explică prin nota 438, de la aceeași pagină: „Proverb cunoscut, «echar agua en la mar», a da cui are sau a face ceva inutil. De remarcat succesiunea a două octosilabe trohaice”. De altfel, precizările din *Nota traducătorului* sunt sugestive: „Foarte numeroase proverbe, una din extraordinarele surse ale umorului în *Don Quijote*, mai ales în gura lui Sancho Panza, le-am tradus în înțelesul strict al termenului, nu le-am echivalat, păstrându-le, ori de câte ori a fost cazul, structura ritmică, asonanțele sau rimele [...], calchiind uneori chiar expresii idiomatice care mi s-au părut perfect inteligibile, totul fiind consemnat în note”, p. V-VII.

³² Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 123.